

BENYOVSZKY KRISZTIÁN

Oidipusz Zomborban

Hász Róbert: *Fábián Marcell pandúrdetektív tizenhárom napja*

„Egyszer majd kiderül, melyikünk írta alá [...] az ügyész úr, vagy az író úr” (198.) – ezekkel a szavakkal dedikálja *Tantalus* című novelláskötetét Gozdsu Elek, kirendelt ügyész a nála hivatalos ügyben megjelent fiatal detektívnek, Fábián Marcellnek. Mi, az utókor több mint száz év távlatából szemlélődő olvasói már tudjuk, hogy nem jogi pályáján elért sikerei tették érdemessé arra, hogy nevét ismerősként őrizze meg a kollektív emlékezet. Persze ott és akkor ez még tényleg nem sejthető. De mielőtt még ebből elhamarkodott következtetést vonnánk le a nyomozó kifinomult ízlésére vonatkozóan, tegyük rögtön hozzá, hogy csak felesége kérését teljesíti, maga ugyanis nem irodalomkedvelő. „Néha szégyellte magát, hogy mennyire hidegen hagyja a művészet. Az irodalom főleg” – mondja róla az elbeszélő (193.), majd később még hozzát teszi: „A könyvek mintha nem lettek volna hajlandók megnyílni előtte, nem akartak szóba állni vele [...]”. (194.) Ezért is nézi „csodálattal vegyes értetlenkedéssel” (193.) az olvasott művek világába teljesen belemerülő feleségét, Amáliát.

Egy irodalmi ambíciókat dédelgető ügyész és egy irodalmi érzékenység híján levő nyomozó találkozásának rövid epizódja mintha csak a bűnügyek világának és a (szép)irodalom világának találkozási lehetőségeit és esélyeit allegorizálná. Gozdsu Elek személye azt jelképezi, hogy esetenként jól megfér egymással a kétféle – bűnügyi és az irodalmi – „szakavatottság”, Fábián Marcell esete ellenben a kettő kizáró viszonyát szemlélteti.

Hász Róbert történelmi regényében a bűnügyi tematika és a nyelvi-irodalmi igényesség jól megfér egymással, sőt: a kettő természetes, magától értetődő módon szervesül; akárcsak a valós tényanyag és a fikció. A korrajz és a nyomozás története ugyancsak arányos megoszlást mutat: a történelmi, politikai és társadalmi háttér ábrázolása nem szűkül le pusztán egzotikus kulisszává, de nem is telepedik rá túlságosan a szövegre, hogy ez netán nehézkessé tenné a narrációt. Más szóval: a történelmi ismeretterjesztés nem megy a lendületes cselekmény rovására. Az 1902-ben a vajdasági Zomborban játszódó történetből kirajzolódnak előttünk a monarchiabeli vidéki kisváros hétköznapijai, miközben a szerző annyi irodalmi, társadalom-, eszme- és mentalitástörténeti, illetve kriminológiai információt dolgoz bele a regénybe, ami feltétlenül szükséges a korjellemző atmoszféra érzékeltetéséhez. Bármilyen irányba kanyarodik is el az elbeszélés, mindig szem előtt tartja a bűnügyi rejtély fontosságát, s a felvetődő kérdéseket egy meglepő zárlat után mind megválaszolja. A kellő számú hullát felvonultató eset ugyan kicsit bonyolult, de azért még

átlátható, vannak kiszámítható, de ugyanúgy meglepő fordulatok is benne, a megoldást is beleértve: a tettes szinte végig a szemünk előtt van, mégsem vetül rá a gyanú árnyéka, csak közvetlenül azelőtt, hogy valódi arcát felfedné.

A szerző egy olyan fiatal detektívet választ regénye főszereplőjévé, aki – mint azt láthattuk – korának szépirodalmát nem ismeri ugyan, szakmájának aktuális irodalmában azonban annál inkább otthon van, s reformjavaslataival megelőzi kortársainak többségét. Az akkoriban még gyanakvással szemlélt daktiloszkópia elkötelezettje és alkalmazója, s egy országos ujjlenyomat-nyilvántartó katalógus összeállítását sürgeti, „melyben minden horogra akadt bűnöző ujjlenyomata, a zsebtolvajtól a rablógyilkosig, szerepelne.” (202.) Ez okból van levelezésben Pekáry Ferenc budapesti rendőrkapitánnyal is (neki köszönhető egyébként az első magyar bűnügyi nyilvántartás tényleges elkészítése és a daktiloszkópia bevezetése is). Fábián Marcell mentes a nagy detektíveket gyakran jellemző, jobb esetben szórakoztatóan idegesítő excentrikus allűröktől, ráadásul megállapodott, friss házasember. Viszonylag részletes külső és belső jellemzést olvashatunk róla a regény első fejezetében (88–89.), mégpedig felesége tollából: a férfi kéri meg rá, hogy írja össze azon személyiségjegyeit, amelyek a leginkább megkülönböztetik őt a többi embertől. A címszavakból összeáll listáról eszünkbe juthat Dr. Watson sebtében készített, majd rögtön meg is semmisített jellemzése, mely 12 pontban foglalta össze barátja, Sherlock Holmes ismereteit és képességeit (*The Study int he Scarlet*). Később egyébként említődik is Conan Doyle neve, de nem a detektívtörténete, hanem a spiritizmus kapcsán (176.). Hász Róbert regénye azonban nem épít ki ettől szorosabb tematikus kötelékeket a Holmes-történetekkel, s szerkezetében sem azok mentén halad. Sokkal kidolgozottabb viszont egy másik, mitológiai párhuzam, mely a műfaji emlékezet archetipikus érvényű narratívájához vezet vissza bennünket: Oidipusz történetéhez. Nem állítható, hogy a szerző következetesen végigvinné ezt a párhuzamot, hiányzik belőle néhány meghatározó elem (pl. az apagyilkosság és a vérfertőzés motívuma), de nyomokban azért felismerhetők a mitológiai szűzsé egyes alkotóelemei.

A legnyilvánvalóbb kapcsolódás a listakészítés motivációjának kérdésével függ össze. Fábián ugyanis azért készítteti el feleségével a fizikai és pszichológiai profilját, mert nem ismeri a szüleit (a templom lépcsőjére kitett gyerekként cseperedik fel, apácák és papok között), s valaki épp az apai mintakövetés elkerülhetetlenségéről beszélt neki. S mivel nem ismeri saját *eredetijét*, „akinek beszédjét, mozdulatait, szokásait utánozza”, arra törekszik, hogy „saját tulajdonságait felismerje valaki másban” (86.). Nagyon nehezen békél meg ugyanis a tudatlanság állapotával, s megszállottan kutat az igazság után. Abban bízva, hogy „előbb-utóbb a saját nyomára bukkan” (324–325.). S ez, a „rejtély megfejtésének beteges kényszere” (323.) a második olyan tulajdonságjegy, amiben Oidipusszal osztozik. Talán az apjaként tisztelt László atya figyelmeztetésének is köszönhető, hogy nem jutott a thébai király sorsára, s végül, az utolsó pillanatban fölhagyott eredetének megszállott kutatásával. A harmadik közös jegy a két figura között a személyre szabott jóslat beteljesedése. Gyerekkorában egy papalak udvarára keveredett cigányszony a tenyeréből olvasva fogalmazza meg életre szóló intését: Óvakodj a keresztől! A sokáig homályos értelmű mondat a gyilkossági ügy megoldásának sorsdöntő pillanatában nyeri el aktuális jelentését és jelentőségét (336.). Ráadásul a megvilágosodás pillanata egy útkereszteződésnél következik be, s Fábián nem sokkal utána önvédelemből kénytelen megölni egy embert (Oidipusz is, az áldozat kilétéről mit sem tudván, egy hármas keresztútnál végez apjával és kíséretével). A figyelmeztető jóslat, mely egyébként az egyedüli irracionális elem a történet világában, másodszor is elhangzik, mégpedig azon a spirítiszta szeánszon, amelyen a szellemekkel való kommunikációban nem hívó

Fábián csak felesége kérésére vesz részt. Nem kapunk magyarázatot rá, honnan jutott a szellemvilág üzenetét közvetítő női médium tudomására az ominózus kijelentés, mint ahogy arra sem, hogy – az asszony későbbi bevallása szerint – miként jelenhettek meg közben lelki szemei előtt, víziószerűen az előbb említett keresztelkedés helyszínének bizonyos részletei. A negyedik kapcsolódási pont az Oidipusz által megfejtett Szfinx feladványához kötődik: Milyen teremtmény az, aki reggel négy lábon, délben két lábon, este pedig három lábon jár? A megoldás az ember, aki csecsemőként a földön mászik, felnőttként két lábon jár, majd idős korában, élete alkonyán botra támaszkodva közlekedik. Egy alkalommal Fábián Marcell sétabotot vásárol (280.). Jóllehet korábban modorosnak találta, most örömmel koppintgatja a kövezethez új szerzeményét. Amikor otthon felesége megpillantja, évődve „vénember”-nek titulálja őt (286.). Végezetül az ötödik mitológiai motívum már egy másik, az ügyben érintett szereplőhöz, bizonyos Erzsikéhez kapcsolódik, aki leesik egy megrakott szénásszekérről, bokáját törí, minek következtében egész életére sánta marad (csupán emlékeztetőül: Oidipusz nevének jelentése dagadtlábú, mielőtt ugyanis apja sorsára hagyta, átszurta a bokáját).

A regény cselekménye egy nemzetiségileg vegyes, magyarok, szerbek és németek lakta országrészben játszódik, ami lehetőséget ad a szerzőnek arra, hogy a szereplőkön keresztül korjellemző nemzeti sztereotípiákat, attitűdöket és politikai álláspontokat jelenítsen meg. Két emlékezetes példát emelnék ki. Az egyik Fábián Marcell apósa, Ódry Károly (vagy ahogy maguk között nevezik, Ódry papa), aki a 48-as forradalmi eszmék rendíthetetlen őrzője, s bizalmatlan és elutasító minden osztrák vagy szerb dologgal szemben. Azt olvassuk róla, hogy „szobája falán most is ott díszelgett Kossuth képe, meg az aradi vértanúké” (136.). Számára a kiegyezés meg sem történt, mivel az csak „egy értéktelen fecni volt, amit egy Deák Ferenc nevezetű áruoló írt alá.” (137.) Szerinte a szerbek mind áruolók, akik „egyformán gyűlölik az osztrákokat és a magyarokat, csak az utóbbiakat egy kicsit jobban. [...] Minden szerb, aki magyar hivatalokban kariert megy, bécsi ügynök. [...] Ha a helyzet úgy hozza, gondolkodás nélkül a hátadba döfi a kést!” (uo.) Azon a véleményen van továbbá, hogy vissza kellene állítani a kakastollas csendőrséget, az egyenruhát nélkülöző, az elvegyülést és információszerzést preferáló városi rendőrség helyett, amelynek rejtőzködő munkamódszerei nem tekinthetők egyenes, úri dolognak (139.). Nem csoda, ha aggódik veje testi épsége miatt, akinek szerb felettése van, Veszelinovics Milorád alparancsnok. Őt nemzetisége és munkaköre okán kettős ellenszenv övezi: „A szerbek azért gyűlölnék, mert a magyar hatalmat szolgálom, vagy az osztrákot, egyre megy. A magyarok meg nem tudják elviselni, hogy egy szerb büntetlenül egzecírozathatja őket.” (273.) Mindezt csak azért tűri el, mondja, mert hisz a békét garantáló felettes rendben: „Én nem a magyarokat szolgálom, hiába hiszik ezt rólam a szerbjeim. Hanem a rendet! Amit most, tetszik vagy sem, az osztrákok biztosítanak a számunkra.” (uo.) A két nemzet együttélésével kapcsolatban érdemes utalni még arra, hogy Zomboron két kaszinó van: egy magyar és egy szerb, s az utóbbi arról nevezetes, hogy „ott kártyázás közben a magyarok anyját szidják hajnalig.” (48.) De a hőzöngők már szelídültek valamelyest, hiszen Damjanich szobrának felállítását is megszavazták. Ami nagy dolog, hiszen olyan valakiről van szó, aki a magyarok számára a szabadságharc mártír hőse, a szerbek szemében viszont egy áruoló.

A történet helyszíne és időpontja, valamint a cselekmény jellege miatt önkéntelenül is adódik a párhuzam Baráth Katalin Dávid Veron nyomozásait megörökítő tetralógiájával (*A fekete zongora*, *A türkizkék hegedű*, *A borostyán hárfa*, *Az arany cimbalom*), mely ugyancsak a századfordulós Bácskában játszódik (egy képzeletbeli városkában, Ókanizsán és környékén), és általában valamilyen gyilkosságsorozat áll az elbeszélő

figyelem középpontjában. A nemzetiségi feszültségek, főként a magyar–szerb ellentétek érzékeltetése ezekben is szerepet kap. Hasonló jegy továbbá az irodalom és a nyomozás szálának egybefonása, írás, olvasás és bűnügyi rejtvényfejtés kapcsolódásainak tematizálása. Hász Róbert regényének hangütése ellenben kevésbé ironikus, a történetvezetés iránya egyenesebb vonalú, s Baráth műveinek többségével ellentétben a cselekmény nem a kisvárosi humoros életképsorozat narratív logikája szervezi. A női jogok, társadalmi szerepminták és sorsképletek, legalábbis közvetlenül, nem kapnak benne olyan hangsúlyt, mint a Veron-krimikben, helyette inkább a politikai eszmetörténettel érintkező kérdésekre reflektál a szöveg (persze ezt is csak mértékkel).

A *Fábián Marcell pandúrdetektív tizenhárom napja* egy, az előbbi párhuzamhoz kötődő, ugyanakkor azon túl is mutató, tágabb irodalmi tendenciába illeszkedik, amit *utólagos műfajteremtésnek* is nevezhetnénk. Baráth Katalin és Kondor Vilmos kezdeményező szerepet játszottak abban, hogy a kortárs irodalomban igényes, a 19. század végének és a 20. század első harmadának magyar irodalmából hiányzó (vagy legalábbis erősen alulreprezentált) detektívtörténetek szülessenek. Olyanok, amelyek épp az említett időszakban játszódnak. Ezért van az, hogy a bűnügyi regény iránti írói érdeklődés megélnkülése egyúttal a történelmi regény ismételt térnyerésével jár(t) együtt. Ez a törekvés folytatódott aztán Csabai László (*Szinbád, a detektív*), Szeghalmi Lőrinc (*Levelek az árnyékvilágból*) vagy legutóbb Milbacher Róbert (*Léleknyavalyák*) műveiben is. De utalhatunk Szilasi László *Szentelek hárfájára* (különösen annak első részére), vagy Benedek Szabolcs első vámpírregényének, *A vérgrófnak a krimi-szálára* is. A felsorolt művek természetesen – mind az egyéni stílus, mind a játékba vont műfaji tradíciók és poétikai tétek tekintetében – meglehetősen különbözőek ahhoz, hogy valamiféle egységes szövegcsoporthoz tekinthessünk rájuk. A múltba fordulás gesztusa, a tragikus történelmi események és traumák beépítése, a történelmi alakok, főként írók és fikatív hősök rejtélyes, kalandos sorsszálainak közös mintába sodrása, a nyomozás folyamatának különböző szempontú allegorizálása viszont indokoltá teszi, hogy együtt emlegessük őket *magyar történelmi krimi* címszó alatt.

A kérdés már csak az, hogy Hász Róbert regénye megmarad-e egyszeri kirándulásnak a krimi világába (mint amilyen volt például Lengyel Péter eddigi életművében a *Macskakő*), vagy olvashatunk még regényes beszámolót Fábián Marcell további izgalmas munkáival telt napjairól is. Személy szerint nem bánám az utóbbit. (Kortárs, Budapest, 2017.)

Sebes, forgató, gramofon-szerű objekt, Horváth Balázssal közösen, videó, objekt, 2016

